

Suraiya Faroqhi-Devletle Başı Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720, Alfa Tarih, İstanbul Ekim 2016, 245 sayfa.

Duygu TANIDI¹

Yazar, Osmanlı tarihini çok yönlü çalışan ve bu alanda birçok kitap ile makalesi bulunan, tarih biliminin bu dönemiyle ilgilenen uzmanların mutlaka okuduğu bir tarihçidir. Tarih yazımındaki birikimsel gelişme ve ilerlemeler sebebiyle günümüzde tarihçilerin ilgisini daha çok çeken sosyo-ekonomik ve kültürel tarihin Osmanlı dönemini mukayeseli olarak inceleyen yazar, daha önce konuyla ilgili yazdığı makalelerini bir araya getirerek bu kitabı oluşturmuştur.

Ülkemizde, aşağıdan tarih denilen ve toplumun üreten, “sıradan” halk kesimini de çalışan yazarlardan biri olan Suraiya Faroqhi, söz konusu kitabında Osmanlı'da devlet ve toplum arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerden doğan gerilimi, daha ziyade toplum (reaya) açısından, arşive dayalı verilerle sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bize miras bıraktığı devasa belge ve tarihi vesikaların reaya hakkında bilgi verebileceğini, yaptığı çalışmalarla ortaya koymuş isimlerden biri olan yazar bu kitabında çok zengin bir arşiv ve defter çalışması yapmıştır. Mebzul miktarda mühimme defteri, mühimme zeyli, maliyeden müdevver defterler, tahrir defterleri, vakıf kayıtları, Çorum, Ankara ve Bursa şehirlerinin şer'iyye sicilleri, şikayet defterleri ve bir de kronik (Kühü'l-Ahbar: Gelibolulu Mustafa Ali) kullanan yazar bize bir kez daha tarih çalışmalarını için tarihi vesikaların olmazsa olmaz bir şart olduğunu hatırlatmıştır.

Ayrıca Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe yazılmış günümüz yazarlarının kitapları da çalışmaya katkıda bulunmuştur. Böylelikle kitabın vaka incelemelerine dayanan bir derleme olduğu söylenebilir. Usta

¹ Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, email: dtanidi@ogu.edu.tr

tarihçilerin belirli konularda yazdığı makalelerini toplamak, konuyla ilgilenen kesim için, bilgilere derli toplu ve kolayca ulaşabilmek adına son derece faydalıdır. Son yıllarda böyle yayınların artmış olması da sevindirici bir gelişmedir.

Önsöz ve on makaleden oluşan kitabın yazarı, verdiği açıklamada her yerde formatı ayarlamamanın mümkün olmadığını, yazım tutarsızlıklarının bulunduğunu belirterek bütünlük kaygısını dile getirmekte ve okuyuculardan af dilemektedir (s. 9, 1. dipnot). Elbette kitaptaki makaleler bir kitap formatı düşünülerek yazılmamış, her biri kendi içerisinde değerlendirilmesi gereken özgün çalışmalardır. Dolayısıyla yazarın işaret ettiği bu biçimsel durumlar detay olarak kalmaktadır.

Önsözde kitabın teorik altyapısını sunan yazar, Türkiye modern tarih yazımı kadar eski bir konuyu inceleyip bu konu hakkındaki tartışmanın bir parçası olduğunu ifade etmektedir (s. 9). Kitabın bu kısmında da bu tartışmanın paydaşlarını yazarak okurla konu arasında ünsiyet kurmaktadır. Osmanlı Devleti'nin feodal olup olmadığı, 1970'lerdeki Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), tarihsel sosyolojinin dünya ölçeğinde konuya etkisi; bu bağlamda ünlü tarihçi Charles Tilly'nin katkıları ve Karen Barkey adlı tarihçinin Osmanlı Devleti'ndeki eşkıyaları incelediği sosyolojik araştırmasını² eleştirel bir tavırla incelemiş, bunun yanında kendi yazdığı makalelerin içeriğini vermiştir. Bu açıdan yazarın üzerinde durduğu bir soru da -kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere- Osmanlı Devleti'nde kulların ve köylülerin neden örgütlenmediğidir.

Genel anlamda yazarın makalelerde savunduğu görüş, Osmanlı Devleti'ne göre siyasi faaliyetler sultanın ve askeri maiyetinin yetki alanında olmalı ise de reayanın (Osmanlı'nın vergi ödeyen tebaası) kendileri için siyasi faaliyet bölgesi oluşturduklarıdır. Elbette bu reayanın tamamen özgür oldukları anlamına gelmez. Tebaadan biri, bir diğerine veya taşra görevlilerinden birine saldırgan davranırsa devlet eliyle müdahale görmesi kaçınılmazdır. Zaten kitap da bu gerilim ve sonuçları üzerine yazılmıştır.

İçerdiği konuların kapsamı olarak Önsöz'de yazar kitabı “Osmanlı Vergi Mükellefiyetlerinin Siyasi Faaliyetleri” ve “Suç Hikâyeleri” olarak iki ana kısma ayırmıştır. Bölümlerin her biri beşer makale içermektedir.

² Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul: Ekim 1999.

İlk makale, “XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Tabandan Tavana’ Siyasi İnsiyatifler: Mevcudiyetlerine Dair Bazı Kanıtlar” başlıklı olup mühimme defterleri ve şikâyet defterlerinin verileri ile yazılmıştır. Yazar bu makalesinde Osmanlı Devleti’nde şikâyet mekanizmasının verimli bir şekilde, teorideki gibi çalışmadığını savunur. Ona göre, reaya sultana vergisini öder ve sultan ile onun belirlediği devlet görevlilerine mahsus olan siyasi alana girmekten kaçınırdı. Bu sebeple sultanın kararları kolaylıkla uygulamaya çevrilemezdi. Çünkü şikâyetler çoğunlukla yöneticiler ve paralı askerler üzerinedi ve onlar reayanın şikâyetlerinden daha güçlüydü. Bununla beraber yazar, taşra görevlilerini veya herhangi bir haksızlık sonucu oluşan şikâyet etme eylemini yapan reayanın varlığını belgelerde bulduğunu da belirtir.

Bu bağlamda bu şikâyet işleyişini inceleyen ikinci makale “Osmanlı Vergi Mükellefiyetleri Arasındaki Siyasi Faaliyetler ve Saltanatın Meşrulaştırılması Sorunu (1570-1650)” adındadır. Yazara göre sonuç almak adına davacılar makul bir dil kullanırlar ve iki taraf arasında diyalog gelişir. Şikâyet eden reayanın en çok kullandığı tehdit ise taşra yöneticisi kötülüğünden vazgeçmez ise bölgeyi terk edecekleri yönündedir ki; bu da Osmanlı Devleti için olabilecek en kötü sonuçtur. Yazar, şikâyet defterlerinde kullanılan dilin de titizlik ve ayrıntılı olarak eleştirilmesini, durumu daha sağlıklı değerlendirebilmek için gerekli bulmaktadır ki; bu durum tüm defter ve belge türleri için geçerlidir.

Üçüncü makale “XVIII. Yüzyıl Anadolu’sunda Meşru Müdafaa Aracı Olarak Şeyhlik” adını taşımakta ve konuya bir de şeyhlerin devlet ile reaya arasındaki köprü vazifesi zaviyesinden bakmaktadır. Buradan çıkarılan sonuç şeyh ailelerinin taşralı hemşehrilerinin dertleri için önyak olma örneklerinin var olduğudur. Fakat aksi bir örnek olarak Lübnan’daki bir araştırmadan bahsedilmiştir. Bu noktada yazara göre, şeyhler üzerinde daha çok çalışma yapılması gerekmektedir.

Dördüncü makale “1600’lerde Anadolu Kırsalında Yaşanan Siyasi Gerilimler: Bir Yorumlama Çalışması” da Celali İsyanları’nın neden bir kitle isyanına yol açmadığı üzerine yazarın nitelikli yorumudur. Bu konunun bir devamı olan ve birinci kısmın son makalesi ise “İlmi Çin’de Aramak: Celali İsyanları’nı Yorumlama Çabası” adlı makale adı üzere mukayeseli bir tarih çalışmasıdır. Çin köylüleri ile Anadolu köylülerini karşılaştıran yazar, resmi yasaklara rağmen köyü terk etmenin köylüler için kolay olduğunu ve bu sebeple daha riskli olan isyanı seçmediklerini savunmuştur (s. 23).

Üzerinde durulması gereken bir nokta da yazarın mukayeseli tarih yapan araştırmacılara konu önermesi açısından yol göstermesidir. Bu tarz tarih çalışmalarının, zorluğu yanında daha kapsamlı ve bütüncül bakış sağladığı düşünülürse; bu çalışmaların önemi anlaşılır. Bu bağlamda yazar, köylü isyanları hakkında Osmanlı-Güneydoğu Asya ve Osmanlı-Çin bölgelerini inceleyen çalışmalar ummaktadır.

İkinci bölüm olan ve *suç* olgusuna ayrılan kısımda yazar için suç olgusu, devlet ve toplum ilişkilerini anlamak adına incelenmelidir (s. 25). İlk makale “Siyahi Kölelerin ve Azatlıların Şenlikleri (Aydın, 1576) başlıklıdır. Aydın sancağındaki Afrikalı köleler, düzenledikleri şenliklere çevrelerindeki toprak sahiplerinin de katılmasını istiyorlardı. Katılmayı reddedenler bazen fiziksel şiddete maruz kalıyorlardı ve böylelikle toprak sahipleri şenliklerin yasaklanması için sultandan ferman istiyorlardı. Makale bu doğrultuda kölelerin eylemlerinin yalnızca efendilerine değil Osmanlı Devleti’ne de karşı olduğunu savunup onların eylemlerini siyasi suçlar kapsamına alıyor.

İkinci makale “Ankara’da Kalpazanlık” olup Ankara’nın Sabuncu Mahallesi’nden Abdi bin Murad’ın sahte para basmakla suçlanması üzerinedir. Fakat kadı sicilinde kendisine verilen ceza yazmadığı için hikâye bir anlamda yarım kalmıştır.

İkinci bölümün üçüncü makalesi “Çorum’da Haydutların Hayatı ve Ölümü”nde yazar iddialı bir şekilde şöyle söylemektedir:

“Biz Çorum’a götürülen sıradaki hikâyede, muhtemelen bugün tespit edilmiş eşkıya-paralı asker (levend) soygunlarının en iyi belgelenmiş davasını bulmaktayız.”
(s. 28)

Yazar, kayıtların büyük kısmında haydutların fenalıklarının yer almadığı ve kurbanları, psikolojileriyle incelemenin imkânsız olduğu halde bu kayıta, Çorum civarında uşağı ve eşeğiyle yolculuk ederken mağdurun taşıdığı sabun yükünü eşkıyaların nasıl yağmaladığını gördüğünü ifade etmektedir (s. 28). Sonunda eşkıyalar yakalanmıştır.

Dördüncü makale “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkıyalar, Asiler ve Otorite” başlıklı olup mahkemeye intikal eden bir davadır. Bu davada Kütahya’nın Çal nahiyesinde XVIII. yüzyılda komşularının toplu olarak eşkıyalıkla suçladığı iki köylü yer almaktadır. Mahkemede verilen karar ise köylülerin pişmanlık akçesi ödemesidir.

Son makale ise “Fetihten Elli Yıl Sonra Osmanlı Giriti’nde XVIII. Yüzyıl Reformları” adını taşımakta ve sultanın Girit’e hâkim oluşunu

izleyen dönemde adadaki Osmanlı siyasetini araştırmaktadır. Yazar çalışmasının bu bölümünde adadaki korsanlar, kalelerin tekrar inşası ve donanımı, sürekli bir gerilim unsuru olarak vergilendirme gibi konulara değinmiştir.

Yazarın üslubundaki ustalık ve özgünlük ise kitabı okuma zevkini arttırmakta ve belgeleri yorumlamadaki zekâsı tarihsel birikimini yansıtmaktadır. Kitap, Osmanlı reayasına yabancılığı bir nebze olsun azaltmak, onlardaki yük ve yaşamsal kaygıları, bunlarla başa çıkma yollarını anlamak adına yardım sunmaktadır. Üstelik toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden bir içerik söz konusudur (Celaliler, haydutlar, kalpazanlar, siyahi köleler, şeyhler). Bu açıdan yazar bize Osmanlı'nın - tabir-i caiz ise- ete kemiğe bürünmüş şeklini vermektedir. Buna bir de ulaştığı belgeleri kullanmadaki, düşünce üretmedeki tekniği eklenince çalışmanın kalitesi daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç kısmı olarak yazarın kitap hakkındaki niyetini vermenin yazara bir teşekkür şeklinde anılması yerinde olacaktır: (s. 30)

“Bu vaka incelemeleri, diğer akademisyenlere Osmanlı Anadolu’sundaki devlet-toplum ilişkilerinin engin ve henüz keşfedilmeye başlanan bölgesine girme cesareti verirse, bu derleme amacına hizmet etmiş olacaktır.”